

оселю. Нам було наділено 7 га землі, а в Польщі ми залишили 9 га вже засіяної землі. Батько, восени 1947 року, засіяв поле озиминою, а вже зимою 1948 року в с. Васьківці створено колгосп. Весною 1948 р. забрали в колгосп коня, воза і інший реманент, землю. Виділили тільки город, щоб посадити картоплю» [9]. Згадує про «добровільний» вступ у колгосп і Марія Халуца: «В 1949 році утворили колгосп ім. Молотова. Вночі ходили і будили людей і гонили всіх в школу. Тато не хотіли йти, пішли мама. Тато сказали, що будуть робити всі, те й ти роби, а хто не хотів йти в колгосп, то брали в другу кімнату і чули крики, значить їх там били. Заяви писали на клаптиках газети, що вступаю добровільно» [11].

За підсумками так званої «евакуації» українського населення Закерзоння до УРСР з Репеді було переселено 186 родин або 865 осіб.

Висновки. Отож, депортація українців з Лемківщини впродовж 1944- 1947 років є однією із найменш досліджених сторінок нашої історії, яка повинна зайняти гідне місце в структурі історичної пам'яті українського народу. Відтворення та переосмислення цих трагічних подій повинне бути спрямоване на подолання колективних історичних травм, що були завдані українцям сталінським тоталітарним режимом та сприяти подальшій консолідації української нації.

Література

1. Гвань І. Історія Північної Лемківщини від вигнання лемків. В книзі: Лемківщина: земля, люди, історія, культура. Т. 2. Нью-Йорк - Париж, 1988.
2. Гурик, М. І. Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації [Текст] / М. І. Гурик // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевиц, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. С. 90-113.
3. Інформаційні матеріали до 70 – річчя з часу проведення польською владою акції «Вісла». Інститут національної пам'яті : веб-сайт. URL: <http://www.memory.gov.ua/methodicmaterial/informatsiini-materiali-do-70-richchya-z-chasu-provedennya-polskoju-vladoyu-aktsii->
4. Лемківщина (історико-етнографічне дослідження). У 2-х томах. - Т.1. Львів, 1999.
5. Літопис УПА. Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина [Текст] : документи і матеріали / ред. П. Й. Потічний, І. Лико. - Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2001. 900 с.: іл. - (Літопис Української Повстанської Армії ; т. 33).
6. Литвин М. Депортації українців у 1944-1951 роках. Організація оборони Лемківщини : веб-сайт. URL:<https://lemko-ool.com/?p=3061&lang=uk>
7. Колесник А. Вигнанці з прабатьківських земель. Новини Шумщини. 2019. №17. С.4
8. Крупа М. Моє рідне лемківське село Репедь : букет спогадів. Львів, 2002. 27С.
9. Спогади Притискач І.І. – 5 с.
10. Спогади Васицько М.М. – 2 с.
11. Спогади Халуца М.М. – 5 с.

УДК 94(477.44)„1914/1920»

РЕВОЛЮЦІЙНА ТОТАЛІТАРНА ПРОЗА ЗА ДОКУМЕНТАМИ АРХІВУ (села Воскресенське та Богоявленське) 1914-1920 рр.

Микола Зеркаль,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії
Миколаївського національного університету імені В. Сухомлинського*

Розкрито історію розгортання історичного процесу в селах Воскресенське та Богоявленське під час Першої світової війни та революції. Здійснено аналіз основних чинників у вирішенні питання на чюю сторону ставати для населення в умовах нестабільної

державної влади. Досліджено оригінальні архівні матеріали та введено в науковий обіг низку документів.

Ключові слова: війна, куркулі, революція, гасла, селяни, ради, виконкоми, народна міліція, інтервенти, бідняки.

Roskryvaetsya story unfolding historical process in the villages and Voskresenskoe Bogoyavlenskoye during the First World War and the Revolution. Implemented analysis of the main motives in deciding which side to get to the public in an unstable state power. Abstract original archival documents and put into scientific circulation a number of historical facts.

Keywords: war, fist, revolution, slogan, peasants councils executive committees, people's militia, the interventionists, the poor.

Постановка проблеми. В житті кожної країни існують періоди революцій, реформ внаслідок яких подальший перебіг подій традиційно прийнято обґрунтовувати глобальною економічною, політичною та соціальною ситуацією. Автор спробує підійти до розгляду однієї з таких доленосних подій на регіональному рівні. В останні роки, можливо з нагоди ювілею і відповідно значної уваги європейських істориків до цієї трагічної річниці, спостерігається зростання українських істориків до Першої світової війни. Відсутність значного доробку української історіографії на підставі методології «історії повсякденності» обумовлює потребу у висвітленні регіональної історії ґрунтуючись на раніше не використовуваних джерелах та свідченнях.

Постановка завдання. Дана робота повинна пригорнути увагу читачів до дослідження життя пересічних мешканців Миколаївщини в роки Першої світової війни і допомогти зрозуміти яким чином та з яких міркувань люди приймали активну участь у глобальних історичних процесах та втрачали життя заради ідей. Автор спробує висвітлити реальних перебіг історичного процесу на рівні звичайного мешканця невеликого передмістя Миколаєва - посада Воскресенська.

Виклад основного матеріалу. Після вбивства в Сараєво Гаврило Принципом ерцгерцога Франца Фердинанда світ занурився у одну з найбільших трагедій світової історії. Зіткнення двох військово-політичних союзів вплинуло також і на перебіг життя в посаді Воскресенськ Херсонської губернії, сьогодні цей населений пункт включений до м. Миколаєва. В посаді на той час фактично нараховувалось 300 домів[1] в яких мешкало 160 домогосподарів які мали право голосу на сході, а мешкало за пропискою 2260 душ з яких реально мешкали 2034 чол., а 196 чол. були відсутні з причини уходу на заробітки в інші райони Російської імперії[2]. Вже 29 серпня відбуваються загальні збори на яких головною темою стало питання мобілізації до регулярної армії односельців. Призов до армії всі сприйняли схвально, завдяки офіційній пропаганді, психології чоловіків, ставленню священників у проповідях. Після призову працездатних чоловіків виникло звичайне питання, а що робити далі їх дружинам та дітям, які не мали іншого джерела для свого існування крім заробітку призовників. На зборах сусіди приймають рішення з власних коштів місцевого самоврядування асигнувати 1000 крб. та видати одноразову допомогу всім родинам мобілізованим[3]. Кожному мобілізованому громада також одноразово виплатила 50крб. Все це сприймалось цілком обґрунтованим тому що війна сприймалась як крок по захисту територіальної цілісної Російської імперії, до складу входили і відповідні землі, та захист православної віри, адже саме релігійний чинник активно експлуатувався як мотивування необхідності участі у цьому збройному конфлікті.

Мешканці невеликого селища на потребу армії громадою до військового транспорту передали чотири підводи з кіньми та необхідною зброєю. Щоб забезпечити необхідний догляд і відразу почати забезпечувати необхідні потреби військових разом з обладнанням були мобілізовані і чотири погонщики. Зрозуміло що армія не могла прийняти людей у цивільному одязі, а населення не було готовим витратити гроші на військовий одяг та амуніцію, яка традиційно вимагала значних коштів. Односельці звернулись до громади і на загальних

зборах 31 серпня 1914 р. було прийнято рішення прийняти ці витрати на рахунок односельців. Цікавим було те де вирішили взяти гроші. Виявилось, що вільних коштів у касі громади немає, а питання треба було вирішити швидко і тоді приймається рішення взяти старості В. Хличлеву в Воскресенському кредитному товаристві 250 крб. під спільні гарантії [4].

На кінець вересня 1914р. з посаду Воскресенськ до лав армії було в цілому мобілізовано 85 чоловіків [5]. Війна просувалась кордонами країни і виникла потреба забезпечити військових необхідним медичним обслуговуванням. В посаді було відкрито вже на початку жовтня 1914 р. тимчасовий військовий лазарет для хворих та поранених військових на десять ліжок, який утримувався за рахунок місцевої громади (2000 крб) [6].

Мобілізація великої кількості призовників на одне з перших місць поставила питання забезпечення вояків взуттям. Оголосити щоб населення почало приносило будь-які чоботи царський уряд не наважився робити, це сприйнялося б населенням неправильно, девальвувало б цілі війни, настрої населення і взагалі почуття патріотизму, адже не конкретний міщанин оголошував війну, то чому ж він повинен здійснювати матеріальне постачання? До того ж дуже важливе питання якості взуття. В Воскресенську за циркуляром Херсонського губернатора було створено тимчасову комісію яка займалась прийомом виготовлених на місцях чобіт для армії. До складу комісії увійшли ремісники які до цього займались виготовленням чобіт і зарекомендували себе як вправні фахівці, зокрема міщани Андрій Биков (48 років), Антон Васильєв (27 років) та інші [7]. Отже ми бачимо що постачання армії намагались підтримати на достатньо високому рівні і залучали не випадкових комерсантів які б намагались отримати від цієї діяльності дивіденди, а фахівців.

Миколаївщина традиційно вважається одним з осередків революційного руху і обумовлювалось це раніше наявністю великої кількості промислових підприємств. Тому цікавим було б звернути увагу на процеси які відбувались у сільській окрузі напередодні і в роки пролетарських перетворень. Богоявленськ був одним із сусідніх сіл Миколаєва і відразу після подій в Москві та Петербурзі вже 6 грудня 1917р. під керівництвом більшовиків було організовано військово-революційний штаб Червоної гвардії на чолі з комісаром Іваном Петровичем Литовченко [8].

Перші кроки на шляху поширення ідей марксизму були зроблені серед рибалок в 1913 р. І.П. Литовченко. Саме він був організатором політичної демонстрації 10 липня 1914р. на заводі «Наваль». Іван Петрович Литовченко народився в Богоявленську (Жовтневому), працював ковалем на Миколаївському суднобудівному заводі [9]. З початку Першої світової війни за три роки кількість населення скоротилась на 2683 чол. [10].

22 березня 1918р. до села Богоявленське вступили австро-німецькі війська. Незважаючи на внутрішню політичну ситуацію вони стали ворогами більшовицьких органів влади. В селі почали організовувати партизанський загін. На чолі якого стали: А.М.Середа, С.П.Могилевець, Ф.Г.Криницький, Д.С.Дяченко та ін. Під час збройного зіткнення біля села Широка Балка він зазнав великих людських втрат і змушений був відступити до Херсона та Станіслава. переслідуючи загін німецька регулярна армія у Вавіловській волості оточили частину загону та взяли у полон 18 чоловік[11]. Після допиту німці розстріляли Г.В. Ткаченка, а решту, серед яких були: С.П. Могиливець, Д.Г. Дяченко, М.Г. Чумаченко, Ф.Г. Криницький, П. Фіалковський та ін. жорстоко побили шомполами і відправили до Одеської в'язниці. Парадоксальність ситуації була в тому, що агресори фактично стали ворогами більшовицької влади, яка боролась з царською владою. Місцеве населення опинилось в ситуації коли спроможні воювати чоловіки вже залишили місцевість, а жінки та люди похилого віку змушені були лише сприймати сторону переможців. В листопаді 1918р. німецька армія залишає

село, але через декілька тижнів входять греко-французські війська. Фактично жодні з військових окупаційних органів влади не створили розгалуженої та всеохоплюючої системи управління на місцях. Внаслідок змін військової ситуації на фронтах коаліційні війська відступають и через декілька днів, 10 березня 1919р., до Богоявленська увійшли підрозділи Червоної Армії. Головне питання, яке могло або схилити на свій бік, або створити ворогів було питання землі. Всі представники окупаційних військ намагались відновити земельні правостосунки закріплені царськими циркулярами. Селяни ж під впливом агітаторів вже намагались прийняти ту сторону, яка презентувала більш привабливі умови. Одностайності серед більшовицьких керманічів щодо найбільшчого вирішення земельного питання не було і тому роз'яснення агітаторів чарівним чином схилили на свій бік навіть представників заможних киль землевласників. При проведенні повторних виборів до Ради селянських депутатів головою виконавчого комітету обирають А.М.Середу, а членами виконкому М.Г. Стахорського, Д.Г.Мезінова, П.П.Васильєва, П.С. Пашинського, П.І.Вербицького, В.М. Савуна [12]. Після дискусій Рада приймає рішення, яким з метою мобілізації на свій бік більшості населення передбачалось зокрема: малоземельним селянам, які мали до 3-х членів сім'ї надати у користування по 10 десятин, сім'ї з 5 та більше чоловік - по 15 десятин, від 5 до 10 членів сім'ї - по 25 десятин, а ті сім'ї де спільно проживало понад 10 чоловік - по 30 десятин. Також прийняли таке популістське рішення, щоб врожай з земель князя Г.П.Волконського роздати всім селянам під скопщину. З іншого боку у «куркулів», які мали понад 25 десятин землі і наймитів конфіскували лишки хліба. Займаючись створенням міліції з місцевого населення, мобілізацією продовольства для Червоної армії, підтримуючи родини червоноармійців намагались створити у населення позитивне враження, але для селян ця політика практично не відрізнялась від решти політичних та військових адміністрацій. Саме тому, коли в серпні 1919р. увійшли денікінські війська практично передача влади відбулась мирно, без особливих сутичок. Після цього більшовики переходять до підпільної та партизанської боротьби. Військовий відділ Миколаївського підпільного комітету КП(б)У допомагає місцевому осередку більшовиків Богоявленська надаючи зброю, вибухівку та гроші. Створений військовий загін очолює бідняк А.О.Кардаш. Загін нараховував біля 200 чоловік. В основному це були представники бідняцьких кіл Воскресенська та найближчих сіл, які під загрозою розправи змушені були залишити свої родини і таким чином намагались врятувати власне життя. Денікінська армія відновлювала царську владу, а отже і переслідувала представників радянських органів влади. Загін виступає у напрямку с.Вісунськ. На своєму шляху вони жорстко розправлялись з невеликими неконтрольованими групами озброєних людей як промонархічно настроєних так і інших. Підійшовши до с.Вісунськ загін у відкритому бою був розгромлений, а рештки змушені були відступити в напрямку Херсона. Під Херсоном, біля села Широкого зустрілися з підрозділами Червоної Армії і увійшли до складу 400-го полку 40 дивізії. А.О.Кардаш став згодом командиром батальйону[13].

Вже 10 лютого 1920р. червоноармійці відновлюють свою владу в Богоявленську і обирають ревком з 5-ти чоловік на чолі з С.П.Могилевцем. В квітні цей орган передає свої повноваження новообраній волосній раді на чолі з А.М.Середю. З місцевого населення створюється спеціальний загін по боротьбі з бандитизмом. Зрозуміло що для того щоб ризикувати власним життям треба було мати певну мотивацію і тому до складу цього підрозділу, як не парадоксально, увійшли представники заможних селян. Це була спроба під прикриттям нових органів влади отримати зброю і відновити свою владу над незаможними мешканцями та захистити від озброєних формувань різної забарвленості та спрямування, адже сільськогосподарське виробництво вимагає ретельно догляди та безперервності у стосунках із землею. В липні 1920р. саме 30 чоловік з загону по боротьбі з бандитизмом побачивши зсередини відсутність чіткої сис-

теми взаємодії низових осередків і центральних органів радянської влади вирішили підняти місцеве населення на відновлення монархічної влади. На чолі з офіцером царської армії Талановим Антоном Митрофановичем, озброєними вони прийшли до виконавчого комітету, де без будь якого опору заарештували присутніх в даний час членів виконкому (С.П. Могілевця, Т.Ф. Седнева, вчительку С.Ю. Билінську, райпродкомісара Соколова) та ізолювали їх в льоху найближчого будинку. Напередодні жнив потрібно було, на їх думку, встановити міцну владу з системою гарантування права приватної власності, яка б мобілізувала населення на сільськогосподарські роботи. Пройшли по селу вимагаючи щоб всі зібрались на нараду. На зборах закликали всіх до повстання проти радянської влади, вступати до лав їх загону. Просуваючись до найближчих 7 сіл вони вбивали зустрічних радянських робітників, наприклад коли було відновлено радянську владу в полі за Терновими Подами в пустому колодці було знайдено тіла 5 червоноармійців з слідами знущань перед розстрілом) [14]. Під час цих подій ув'язненим вдалося втекти з льоху завдяки власнику будинка. До загону добровільно вступило 60 чоловік. Зрозуміло, що навіть такої кількості озброєних вояків було замало для довготривалого опору підрозділам червоноармійців до приходу підрозділів Врангеля. Тоді вони частково роз'їхались по найближчим селам. На їх заклики створити аналогічні осередки у себе селяни пасивно прореагували. Справа в тому найближчі села за соціальним складом виявились саме малоземельними і тому ризикувати своїм життям бажання не виникало [15]. Втікачі за цей час повідомили про події в м.Миколаєві і до Богоявленська підійшли підрозділи робітничо-селянської міліції. Всі повсталі зібравши майно та родичів втекли. З садиб повсталих було конфісковано 20 тисяч пудів зерна яке було розподілене між бідняками [16].

Висновки та перспективи дослідження. Досліджуючи період революційних перетворень завжди перед дослідником виникає питання яким саме чином відтворити історичні події. Панівна політична доктрина радянської влади не могла допустити того щоб існувала навіть згадка про те, що комуністична доктрина відразу перемогла у свідомості більшості населення. Події Першої світової війни з одного боку згуртували населення біля держави, а з іншого продемонстрували всі недоліки та хвороби існуючої політичної та економічної системи, незахищеність життя окремої людини, її свободи та можливості впливати на загальні процеси. Саме тому дослідження оригінального краєзнавчого матеріалу і дозволяє відтворити багатомірну історичну реальність історичного процесу. Означений напрямок залишається перспективним напрямком для здійснення досліджень і внесення додаткових аспектів в загальну історичну концепцію історії України з визначенням ролі та значенні на місцевому рівні внеску окремих особистостей, груп людей, прошарків населення тощо. Вивчаючи документи авторові вдалося простежити, що навіть представники «відмираючої» влади опинялись у керма влади на місцях при мовчазній згоді більшості населення. Політичні гасла можуть на нетривалий час мобілізувати та поєднати населення, але в подальшому при реалізації своїх реальних цілей ситуація змінюється в протилежний бік і єдиним шляхом виходу з кризи залишається або втеча, або смерть у відкритій сутичці. Нажаль всі ці перетворення дуже часто обумовлюють великі людські жертви.

Література

1. Державний архів Миколаївської області, ф. 226, оп. 1, спр.2, 15 арк.
2. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
3. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 15 арк.
4. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 16 арк.
5. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 20 арк.
6. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 21 арк.

7. Там само, ф. 226, оп. 1, спр. 2, 24 арк.
8. Там само, ф. Р-6095, оп. 1, спр. 11, 3 арк.
9. Там само, ф. Р-2878, оп.1, спр. 90, 15 арк.
10. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 68 арк.
11. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 69 арк.
12. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 70 арк.
13. Там само, ф. Р-178, оп. 1, спр. 10, 70 арк.
14. Там само, ф. Р-178, оп. 1, спр. 10, 76-78 арк.
15. Там само, ф. Р-171, оп. 1, спр. 7, 67 арк.
16. Там само, ф. Р-2878, оп. 1, спр. 90, 74 арк.

УДК 94 (477)

ПЕРЛЮСТРАЦІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ТОТАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ В УРСР (1945–1946 РР.)

Іван Зуляк,

*доктор історичних наук, професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Андрій Кліш,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Оксана Ятищук,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*

Аналізується перлюстрація як один із елементів радянського тотального контролю в УРСР впродовж 1945–1946 рр. Розкрито механізм впливу на посилення тотального контролю за листуванням військовослужбовців, цивільного населення з членами їх сімей та родин. Висвітлено роль перлюстрації у порушенні прав радянських громадян, гарантованих законодавством.

Ключові слова: УРСР, перлюстрація, воєнна цензура, ідеологія, тотальний контроль.

Perlution is analyzed as one of the elements of Soviet total control in the USSR during 1945–1946. The mechanism of influence on strengthening of the total control over correspondence of servicemen, civilians with their families and families is revealed. The role of perlution in the violation of the rights of Soviet citizens guaranteed by law is highlighted.

Keywords: USSR, perlution, military censorship, ideology, total control.

На радянські спецслужби у воєнний та повоєнний період, які діяли на території УРСР, покладалося вирішення безлічі завдань, пов'язаних із забезпеченням державної безпеки. Значна увага приділялася перлюстрації упродовж 1945–1946 рр., завершального періоду війни і перших повоєнних років. Як свідчить аналіз архівних матеріалів, пункти воєнної цензури, які функціонували упродовж війни, у перші повоєнні роки своєї активності не знизили, а, навпаки, її підвищили. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що радянська влада намагалася здійснювати контроль не лише за військовослужбовцями, але й